

P.P. NEGULESCU

Critica apriorismului și empirismului

Lucrare prezentată ca teză de licență

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

SUMAR

Introducere.....	7
Critica apriorismului	11
Critica empirismului.....	95

INTRODUCERE

Semnificația controversei apriorismului și empirismului e cu mult mai adâncă decât pare a fi în regulă considerată. În ultimele decenii mai ales, cu școala psihofiziologică în Germania și cu cea asociaționistă în Anglia, controversa pare a-și fi pierdut cu desăvârșire însemnătatea ei de problemă filosofică generală, și cercetările făcute asupra originii și genezei formelor percepției sunt privite ca de interes aproape exclusiv psihologic, ca cercetări întreprinse adică pentru lămurirea unor probleme speciale de psihologie, fără a se lua în seamă valoarea lor pentru problema cea mare, pentru problema fundamentală a oricărei filosofii – pentru determinarea naturii existenței în general. Ce există în realitate? – iată întrebarea capitală la care trebuie să răspundă orice sistem filosofic și care, înlăturată sau cel puțin evitată cu intenție în timpul din urmă, apare în mod fatal implicată, sub un aspect sau altul, în toate sistemele filosofice. Pozitivismul, caracterizat ca filosofie tocmai prin hotărârea de a evita orice ipoteză transcendentă, se întemeiază totuși, ca toate științele exacte, a căror împreunare într-o sinteză superioară o întreprinde, pe ipoteza unei Realități obiective,

condiționate într-adevăr de subiect încât privește aparența ei în raport cu subiectul, dar existând în sine independent de subiect: ipoteză eminamente metafizică, pentru că acea existență *per se*, acea realitate obiectivă independentă de subiect, nu cade sub simțuri și nu poate fi prin urmare un obiect de experiență. Evoluționismul, cealaltă mare direcție contemporană, se întemeiază de asemenea pe ipoteza existenței obiective independente de subiect, fără care n-ar mai putea avea nici un înțeles teoria evoluției, în care subiectul ni se prezintă ca [fiind] condiționat în formarea lui de existența obiectivă, deși odată format o condiționează el însuși la rândul său, aplicându-i formele sale proprii. Această ipoteză însă, ipoteza realistă, nu se poate întemeia, în definitiv, în orice încercare serioasă de a o legitima, cum e aceea a lui Herbert Spencer, decât numai pe analiza condițiilor cunoașterii – și tot această temelie o reclamă și ipoteza opusă, esențială, precum vom arăta, criticismului, ipoteza idealistă, care neagă orice existență obiectivă independentă, reducând totul la subiect și la manifestările lui. Analiza naturii cunoașterii e dar punctul central de unde se despart sistemele filosofice în antica și fundamentală diviziune a idealismului și realismului. Iată problema care se ascunde sub controversa apriorismului și empirismului, și fără a cărei lămurire controversa nu poate fi considerată ca rezolvată. Privită din acest punct de vedere, problema noastră, deși de natură psihologică, iese din sfera strâmtă a chestiunilor speciale de psihologie și își reia toată importanța ei de problemă filosofică generală, iar rezolvarea ei

într-un fel sau într-altul se impune oricărei activități filosofice care nu vrea să se mărginească la suprafață numai.

Reluarea și examinarea acestei controverse e cu atât mai necesară acum, cu cât, după o eclipsă momentană provocată de discreditul filosofiei idealiste germane cu succesorii lui Kant, ipoteza apriorismului, sub forma ei primitivă, sub forma criticismului kantian, și-a reluat locul în rândul ipotezelor filosofice și stăpânește acum o bună parte din lumea filosofică contemporană. Astfel avem în Germania o școală kantiană în înțelesul cel mai strict al cuvântului¹, la care s-a alăturat cunoscuta școală fiziologică nativistă; în Anglia, școala empirică asociaționistă, cu Bain și Mill, trăiește alături cu apriorismul de origine kantiană al lui Hamilton, iar evoluționismul e considerat ca admițând un fel de apriorism ce nu se deosebește decât de-abia – pentru unii, deloc – de apriorismul kantian; în fine, în Franța, neocriticismul absoarbe o parte considerabilă din activitatea filosofică contemporană.

E de ajuns această repede privire asupra situației filosofice din timpul nostru, pentru a dovedi că, controversa apriorismului și empirismului e departe încă de a fi definitiv închisă, și pentru a justifica prin urmare reluarea ei în acest studiu.

¹ În frunte cu Albert Lange, cunoscutul autor al „Istoriei materialismului”, care consideră cuvintele lui Otto Liebmann „Să ne reîntoarcem la Kant”, ca [fiind] cuvântul de ordine al mișcării filosofice din ultimele decenii în Germania.

CRITICA APRIORISMULUI

Nu e nici o îndoială că toate cunoștințele noastre încep prin experiență.

(Kant – *Critica rațiunii pure*)

Apriorismul formelor sensibilității e temelia criticismului kantian. Experiența, și deci intuiția, e izvorul oricărei cunoașteri; de natura intuiției depinde dar natura și aplicabilitatea cunoștințelor noastre; analiza sensibilității va determina prin urmare de la început și în mod definitiv limitele puterii noastre de a cunoaște, determinând natura materialului asupra căruia au să se aplice operațiile inteligenței în elaborarea și formularea oricărei cunoașteri. Analizând sensibilitatea, Kant descoperă două moduri necesare, două forme înăuntrul cărora activitatea ei e țărnută și sub care se prezintă deci, cu necesitate, toate produsele ei, intuițiile. Aceste forme, spațiul și timpul, sunt, zice Kant, inerente naturii sensibilității; ea le impune, ca o necesitate subiectivă a sa, experienței, fără să le fi scos din ea. Intuițiile deci, rezultând din aplicarea formelor sensibilității la tot ce e obiect de percepție, nu ne dau lucrurile percepute decât numai cu acest adaos, cu această modificare subiectivă; nu, dar, cum sunt în ele

însele, ci așa cum ne apar prin „sticlele colorate” ale sensibilității noastre. Dacă aceasta e natura intuițiilor, atunci întreaga noastră cunoaștere e relativizată, limitată la ceea ce ne apare, la fenomen, căci „orice cugetare trebuie să se reducă, direct sau indirect, la intuiții, și prin urmare la sensibilitate”. Apriorismul formelor sensibilității e deci într-adevăr temelia criticismului kantian.

Relativitatea cunoașterii nu e însă trăsătura esențială și specifică a apriorismului, pentru că empirismul o admite de asemenea și deopotrivă. Relativitatea cunoașterii nu e în același timp singura consecință a apriorismului: Kant însuși deduce din el idealitatea transcendențială a formelor sensibilității, iar din aceasta rezultă – consecință neprevăzută de Kant – idealitatea transcendențială a lumii cunoscute, tăgăduirea existenței numenale; vom vedea apoi în ce raport stă această consecință cu postulatul apriorismului însuși.

Să deosebim însă, pentru înlesnirea analizei, teza de consecințele ei. Vom examina dar întâi argumentele prin care Kant încearcă să demonstreze apriorismul formelor sensibilității, și apoi consecințele acestui apriorism.

I

Valoarea rezultatelor unei cercetări depinde totdeauna de metoda întrebuințată. Ni se impune dar de la început întrebarea: care e metoda pe care o

întrebuințează Kant în descoperirea și demonstrarea elementelor *a priori* ale cunoașterii? Întrebarea e de o importanță capitală, fiindcă e însăși chestiunea fundamentului certitudinii și adevărului analizei critice a experienței, pe care o întreprinde Kant. Două sunt metodele de cercetare de care dispune mintea omenească: metoda deductivă și metoda inductivă. Metoda deductivă nu e însă, în mod legitim, aplicabilă pentru descoperirea și demonstrarea formelor *a priori* ale experienței, pentru că ea presupune totdeauna un sistem de premise; și aceste premise trebuie să fie de o absolută certitudine, pentru ca din ele să se poată scoate pe cale deductivă, formele *a priori*, adică *universale* și *necesare*, ale experienței. De certitudine absolută, universală și necesară, nu pot fi însă, din punctul de vedere al apriorismului, decât numai noțiunile și judecățile sintetice *a priori*: numai noțiuni sau judecăți *a priori* ne-ar putea prin urmare servi de premise în întrebuițarea metodei deductive. Dar noțiunile și judecățile *a priori* nu pot fi luate ca premise în dovedirea elementelor *a priori* ale cunoașterii, fără a presupune tocmai ceea ce e de dovedit; demonstrarea apriorismului pe cale deductivă implică cu necesitate apriorismul. Nu ne rămâne dar decât metoda inductivă. Kant nu pare a-și fi pus lămurit problema metodei, nici a-și fi dat seama de această dificultate; nici un text nu ne-o dovedește. De fapt însă el întrebuițează metoda inductivă. „Nu e nici o îndoială, zice el, că *toate* cunoștințele noastre încep prin

experiență”¹. Experiența și reflecția aplicată datelor experienței – iată unicul izvor al cunoștințelor noastre, după Kant. Experiența ei însă contingentă; și rezultatele pe care ni le dă reflecția aplicată datelor experienței, inducțiile de la particular la general, nu sunt, pentru criticism, de valoare absolută, necesară și universală, încât privește certitudinea lor. Metoda inductivă, deși aplicabilă, și de fapt aplicată, nu poate răspunde exigențelor criticismului. Kant respinge cu hotărâre, din speculațiile sale, simpla probabilitate. „Nimic nu e mai absurd, zice el, decât a înțemeia, într-o metafizică, într-o filosofie a rațiunii pure, judecățile (concluziile) sale, pe probabilitate și ipoteză. Tot ce e cunoaștere *a priori*, e prin aceasta chiar dată ca având o certitudine apodictică, și trebuie să fie prin

¹ În textul german această propoziție e astfel concepută: „Daas alle unsere Erkenntniss *mit der Erfahrung anfangen*, daran ist gar kein Zweifel”. Prepoziția *mit* arată însă aici, nu o simplă concomitență, ci *instrumentul* prin care se face acțiunea verbului sau *cauza* acestei acțiuni; în acest sens se zice totdeauna *mit einer Feder schreiben*, și niciodată: *durch eine Feder schreiben*; e evident dar, că prepoziția *mit* trebuie tradusă, pentru a se păstra nuanța de înțeles, cu prepoziția *prin*. Tissot o traduce de asemenea în limba franceză cu *par*. Că nu e vorba în expresia lui Kant de o simplă concomitență, ne-o dovedesc cuvintele lui imediat următoare: *denn wodurch sollte das Erkenntnisvermögen sonst zur Ausübung erweckt werden, geschähe es nicht durch Gegenstände, die unsere Sinne rühren...* etc. În orice caz: *prin* experiență, sau numai: *o dată cu* experiența, începând, cunoașterea nu cuprinde mai puțin un element *empiric* – și asupra acestui punct insistăm aici – pentru că nu e posibilă *înainte* de experiență: „Der Zeit nach geht also keine Erkenntniss in uns vor der Erfahrung vorher, und mit dieser fängt alle an” – și prin urmare nici *în afară* de experiență.

urmare demonstrată de asemenea (cu o certitudine apodictică)... Ipotezele nu sunt permise decât în știința empirică – cu ajutorul inducției și analogiei...”¹.

Se va obiecta poate, că în realitate, toate cele cinci argumente pe care întemeiază Kant aprioritatea formelor sensibilității sunt de natură deductivă. Da, decât ele presupun metoda inductivă în stabilirea premiselor. Așa, de exemplu, în argumentul întâi premisa din care se deduce aprioritatea spațiului, e că orice experiență implică exteriorizarea impresiilor noastre subiective, că adică – (propoziție identică) spațiul e condiția oricărei experiențe; de aici, cu ajutorul premisei subînțelese, că condiția unui lucru trebuie să preceadă lucrul, rezultă – firește – concluzia că spațiul trebuie să existe înaintea oricărei experiențe, că el adică o formă *a priori*. De unde știm însă că orice experiență implică exteriorizarea impresiilor noastre subiective? Desigur, nu din vreun silogism anterior, căci atunci ar trebui să ne întrebăm care sunt premisele de la care am plecat pentru a stabili această afirmare ca o concluzie de raționament deductiv, și care e fundamentul siguranței lor. Incontestabil, propoziția în chestiune e un rezultat de analiză, de disecare și examinare a elementelor experienței – adică o generalizare inductivă. Cele zise asupra acestei propoziții se aplică întocmai și celeilalte, celei subînțelese, care constituie premisa majoră. Se va obiecta poate că aceasta se întemeiază pe forma *a priori* a succesiunii și pe legea *a priori* a cauzalității – după care

¹ *Prolégomènes à toute métaphysique future* – trad. Tissot – p. 185-186.

lucrul care condiționează trebuie să precedă în succesiunea timpului lucrul condiționat – și că, prin urmare, ea nu are nevoie de demonstrație. Am cădea însă în acest caz în petiția de principiu indicată mai sus, adică demonstrarea apriorității prin postularea apriorității. Și apoi, dacă forma *a priori* a spațiului se întemeiază pentru a fi demonstrată, pe forma *a priori* a timpului – la care se reduce în definitiv și legea cauzalității – pe ce se întemeiază mai departe această formă? Iar dacă forma *a priori* a timpului nu are nevoie de demonstrație, de ce ar avea nevoie de demonstrație forma *a priori* a spațiului? De altfel, *Critica rațiunii pure* întregă, cu lunga serie de argumente, prin care Kant se silește să dovedească aprioritatea formelor sensibilității și inteligenței, e o probă destul de hotărâtoare, că el nu s-a gândit nicidecum să întemeieze aceste forme pe un act de credință – prezentându-le ca neavând nevoie de demonstrație. Amândouă premisele argumentului, pe care l-am luat ca exemplu, sunt dar propoziții inductive. Ca atare însă ele nu pot avea, pentru Kant, o certitudine apodictică, căci dacă propozițiile experimentale ar putea fi și ele „absolut necesare”, atunci n-ar mai fi nevoie să se recurgă, pentru explicarea certitudinii axiomelor, la ipoteza unei origini apriorice. Consecințele unor astfel de propoziții contingente nu pot fi dar decât contingente. Vom vedea mai departe de lumină aruncă această constatare asupra unora din argumentele lui Kant. În orice caz, considerația metodei întrebuintate, pune de la început un coeficient de îndoială, din punctul de vedere al apriorismului însuși, rezultatelor analizei